

Středověký šatník

Není jistě těžké si domyslet, že inspiračním odrazovým můstkem jazykového koutku je dvoudílný příspěvek nazvaný Šaty dělají člověka. Původ oblečení a jeho nezbytnost u prvních moderních lidí Evropy (Živa 2025, 1: 6–8, a 2: 53–56). Oděv nevznikl z potřeby parádit se, ale byl nutnou ochranou našich dávných předků před chladem, větrem a vlhkem. Ve spojitosti s *Homo sapiens* autor příspěvku z praktických důvodů rozlišuje pojmy oděv, oblečení (bariéra mezi pokožkou a vnějším prostředím, ochrana před chladem) a ošacení, šaty (plní primárně sociální funkce a jsou opatřeny módními doplňky). V jazykovém příspěvku se posuneme o několik tisíciletí dál a zastavíme se u šatníku našich středověkých slovanských předků. Poznatky o jejich oblákání čerpám především z publikací Slova a dějiny (Academia 1980), Dědictví řeči (Panorama 1986) a etymologických slovníků.

Podstatné jméno oblečení souvisí se slovesem obléci/obléknout se. Etymologické zdroje dokládají, že východiskem tohoto starobylého výrazu je praslovanské ob(v)lki (se), což je složenina z předpony ob a slovesa s významem vléct, táhnout. Stejně jazykové východisko mají nejen výrazy oblek, obleček, převléci, povlak, ale i vlak (původně náčiní, na němž se něco vláčí) a oblak (to, čím se povléká obloha). Slovesný základ má i slovo oděv. Staročeské odieti/odievati (sě) má význam obložit se (tkaninami apod.). Slovem oděv (a odievka, oděvadlo) se podle vokabuláře webového označovala i pokrývka, příkrývka; oděvec pak byl ozbrojenec, tedy zbrojnoš, panoš. Dodnes je tento výraz zachován ve složenině těžkooděvec.

S objasněním původu slov šaty, ošacení je to složitější. Předpokládá se, že praslovanské šat(a) je stará přejímka z germánského výrazu hēta, z něhož v němčině postupně vznikly výrazy oděv, kabát, ale další původ je nejistý. Elektronický slovník staré češtiny uvádí, že výrazem šat mohl být pojmenován oděv, oblečení, ale také rouška, šátek, zástěrka, hadr nebo jen kus látky. Slovník zaznamenává i trojí slovní spojení: chodíci šaty (svrchní oděv, šaty určené k pohybu na veřejnosti), ložní nebo postelní šaty (ložní prádlo, lůžkoviny) a pernaté šaty (peřina, polštář a poduška).

V současné češtině je možné považovat uvedené výrazy do jisté míry za synonymní. Např. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Academia 1994) vysvětluje substantivum oděv výrazy oblek, šaty; oblek je pak věc ušitá z látky apod. k oblákání, oděv, šaty. Je pochopitelné, že každý z výrazů máme obvykle spojený s určitou představou. Pod slovem oblek si dnes vybavíme nejspíše (pánské) kalhoty a sako, šaty znamenají spíše ženské oblečení. V Českém národním korpusu, který zaznamenává desetitisíce dokladů užití těchto slov, pomocí filtru kolokací zjistíme, že šaty se často pojí se slovy svatební, večerní, společ-

1 Ilustrace středověkého oděvu. Wachsmut von Mühlhausen, německý minnesänger z poloviny 13. století. Codex Manesse aneb Velký heidelbergský zpěvník, největší sbírka německých písní a básní té doby. Na 137 iluminacích jsou vyobrazeni jednotliví autoři od císařů až po prosté měšťany. Mezi nimi je i český král Václav II.

čenské, dlouhé, letní. Oblečení bývá sportovní, dětské, značkové; oblek ochranný, tmavý, černý, padnoucí, pánský a oděv pak pracovní, ochranný, společenský.

Vraťme se do středověkého šatníku. Ten byl proti dnešnímu velmi skromný. Několik oděvů vlastnili jen zámožní lidé. Archivní zápisy soupisu majetku z 15. století svědčí o tom, že součásti oděvů se dědily, popřípadě se jimi lidé obdarovávali. Kosmova kronika z počátku 12. století, jeden z důležitých historických pramenů pro poznání českého raného středověku, uvádí, že druždica praotce Čecha neznala žádný oděv z tkanin: „Neznali užitku vlny nebo lnu ani oděvu, v zimě užívali za šat koží z divoké zvěře nebo ovčích.“ Jazykový materiál však ukazuje, že toto tvrzení není pravdivé. Slova jako len, konopí, vlna, příst, tkát, plátno, sukno, plst, šití jsou velice stará. Naši předkové pěstovali len a konopí a tkali plátno, z ovčí získávali vlnu, kterou využívali na výrobu sukna. Všechny materiály mají „domácí“ názvy, protože v raném středověku se k výrobě oděvů užíval jen materiál z domácích zdrojů. Teprve později si příslušníci nejvyšších společenských vrstev nechali dovézt z ciziny různé drahocenné (jemnější a barevnější) látky. Stará čeština převzala i jejich původní jména, obvykle motivovaná charakteristickým rysem látky: atlas

(z arabského atlas s významem hladký), aksamit (řecké hexámitos znamená látka ze šesti nití), brokát (z italského broccato – vyšíváný). Blýskavý brokát byl nejoblíbenější vzácnou látkou. Byl natolik ceněný, že dostal i nové jméno – podle zlatých a stříbrných nitek, jimiž byl protkávaný, byl nazýván zlatohlav nebo stříbrohlav. V Elektronickém slovníku staré češtiny můžeme zjistit, že vysoce postavená osoba (ten, kdo chodí oblečený do zlatohlavu) byla nazývána zlatohlavník. Ještě se krátce vraťme k aksamitu – tkanině s nízkým hustým vlasem se říká i samet. Toto označení má stejně jako aksamit původ v řeckém hexámitos, ale jeho cesta do češtiny vedla přes latinu, francouzštinu a němčinu.

Plátno, vyráběné ze lnu, se velmi brzo stalo předmětem směnného obchodu a postupně se jím označovala hodnota a cena jiných produktů, s nimiž se obchodovalo. Je značně pravděpodobné, že v této skutečnosti jsou základy výrazu platidlo a slovesa platit. Sloveso platit přešlo i do dalších slovanských jazyků a stalo se běžnou součástí slovní zásoby.

Kůže a kožešiny z ovčí i diví zvěře se samozřejmě využívaly také. Ne, že by se do nich lidé jen halili, jak uvedl Kosmas, ale zhotovovaly se z nich teplé svrchní oděvy – kožichy. Spojitost praslovanského výrazu kožuchъ se slovem kůže je nabílední. Kůže, v praslovanské koža, bylo původně přídavné jméno koz-ja s významem kozí (kůže). Postupně se z něj stalo podstatné jméno označující kůži z jakéhokoli zvířete. Upravené kožky nejrůznějších zvířat se používaly k podšívání a zateplování látkového svrchního oděvu, jemuž se říkalo blány nebo šuba. Protože kožešiny byly poměrně drahé a nebyly pro každého dostupné, využívali naši méně zámožní středověcí předkové pro zhotovení teplého oděvu levnější a dostupnější materiál – plst, která se vyráběla ze zvířecí srsti stloukáním a válením chlupů. Slovo plst stejně jako přejímka z němčiny filc souvisí s řeckým pilos, původ slova je nejspíše indoevropský.

Plst a také kůže, dřevo nebo lýko se používaly i jako nejjednodušší ochrana chodidla. Podešev se přivazovala k chodidlu řemínkem. Postupně byla zdokonalována tvarováním, aby chránila i patu a prsty a nemusela se přivazovat. Těmto „botám“ se ve staré češtině říkalo třeví, střeví, střevíc nebo škarbál, škarpál (jde o expresivní zkomoleninu italského scarpa – střevíc). Výrazy střevíc a škrpál zná i dnešní čeština. O výrazu postol, jak se říkalo lehkému střevíci nošenému na venkově, etymologické zdroje mlčí. Pro chladné zimní období se postupně začalo používat obutí chránící nohu až ke kolenům – škorně. Základem tohoto výrazu je skora, tedy nevydělaná kůže. Ve 14. století se objevuje nový pojem převzatý ze západoevropské módy – boty (z francouzského botte). Boty, na rozdíl od škorní přiléhavé, se nosily nejprve jen ve městech, postupně se na celé území rozšířily jak boty, tak slovo je označující.

V pomyslném šatníku je ještě spousta nejrůznějšího oblečení, budeme se mu věnovat příště.

Použitou literaturu a internetové zdroje uvádíme na webu Živy.